

ESKİ UYGURCADA BELLEK FİİLLERİ*

Hüseyin YILDIZ**

Öz: Bilişsel dilbilimin inceleme konuları arasında yer alan mental fiillerin alt gruplarından birini bellek fiilleri oluşturmaktadır. Bellek fiilleri bugüne kadar Türkçenin tarihî ya da çağdaş bir kolunda tek başına bir inceleme konusu olmamış, mental fiil çalışmalarında listeleme yapılırken bu tarz fiillere bazen yer verilmiştir. Bu çalışmada Eski Uygur metinleri örnekleminde bellek fiilleri konusu ele alınacak, elde edilen veriler sınıflandırılarak analiz ve değerlendirilmeler yapılacaktır. Çalışmanın amacı Eski Türklerin zihin dünyasını aydınlatmaya katkıda bulunmaktır.

Anabtar Sözcükler: Eski Uygurca, bilişsel dilbilim, mental fiiller, bellek fiilleri

Memory Verbs in Old Uighur

Abstract: Memory verbs constitute one of the sub-groups of mental verbs which are among the study subjects of cognitive linguistics. The memory verbs have not been the subject of a study in a historical or contemporary dialects of Turkic, while mental verb studies are listed, such verbs are sometimes included. In this study, memory verbs will be examined in the sample of the Old Uighur texts. Data obtained will be classified and analyzed and evaluated. The aim of the study is to contribute to the illumination of the world of mind of the Old Turks.

Key Words: Old Uighur, cognitive linguistics, mental verbs, memory verbs

1. Giriş

Bilim insanlarının modern disiplinler temelinde zihin üzerine çalışmalarının tarihi çok eskilere gitmese de, özellikle son çeyrek yüzyıldaki gelişmelerle ivme kazanmış ve bilişsel bilim alanlarının kurulmasına yol açmıştır. Akademik alanda zihni konu edinen bilim dallarından biri olan bilişsel dilbilim içinde incelenen mental fiiller, 21. yüzyıl Türkiye Türkolojisinin ilgi gösterdiği konular arasında yer almaktadır.

Üç ana grupta değerlendirilen mental fiillerin (*mental verbs*) ilk ana grubunu biliş fiilleri (*cognitive verbs*) oluşturmakta olup, biliş fiillerinin alt gruplarından biri de bellek fiilleridir (*memory verbs*) (Yıldız 2016). Bellek fiilleri konusuna geçilmeden önce *bellek* teriminin açıklanması yararlı olacaktır.

Bellek terimi karşılığında Büyük Türkçe Sözlük'te şu açıklamalar gösterilmektedir (BTS):

1. *a. ruh b. 1.* Yaşananları, öğrenilen konuları, bunların geçmişle ilişkisini bilinçli olarak zihinde saklama gücü, dağarcık, akıl, hafıza, zihin. 2. *bl.* Bir bilgisayarda, programı değişmeyen verileri, yapılacak iş için gerekli olan ara sonuçları toplayan bölüm (Güncel Türkçe Sözlük)

* Bu çalışma Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2016 yılında tamamlanan "Eski Uygurcada Mental Fiiller" başlıklı doktora tezinden üretilerek geliştirilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ordu / TÜRKİYE. Eposta: turkbilimci@gmail.com. ORCID: 0000-0002-8055-7946.

- 2 *Fr. Mémoire* (Tıp Terimleri Kılavuzu)
- 3 *İng. memory* ‘Veri ve işlem dizilerinin elektriksel imler biçiminde saklandığı bilgisayar bölümü. Bellek daha çok bilgisayar ana belleğini belirtmek için kullanılır. Yardımcı bellek, dış bellek ya da veri saklama ortamı deyimleriyse, bilgisayar çevresinde, büyük oylumlu veri kümelerinin daha ucuz, buna karşılık daha yavaş erişim öngörülerek saklandığı bellek türleri için kullanılır.’ (Bilişim Terimleri Sözlüğü 1981)
- 4 *İng. memory* ‘1. Eskiden görülmüş, işitilmiş, koklanmış, tadılmış nesnelere ve türlü yaşantıları yeniden anımsama yetisi. 2. Algılanan nesnelere ve yaşantıların bilinçte iz bırakması, saklanması ve gereğinde yeniden üretilmesi yeteneği. 3. Zihnin, belleme ve anımsama gücü’ (Eğitim Terimleri Sözlüğü 1974)
- 5 *İng. memory* ‘1. İzlenimleri, algıları vb. saklama ve yeniden bilinçte canlandırma yetisi. 2. İzlenimlerin, algıların vb. saklandığı yer’ (Felsefe Terimleri Sözlüğü 1975)
- 6 *İng. memory* ‘Bilgi-işlerde bilginin korunduğu ve gerektiğinde erişilebildiği sığaç’ (Fizik Terimleri Sözlüğü 1983)
- 7 *Osm. hâfıza* (zooloji) (Orta Öğretim Terimleri Kılavuzu 1963)
- 8 *İng. memory* ‘Yaşantıları, öğrenilen konuları, bunların geçmişle ilişkisinin bilincinde olarak anlıkta saklama gücü’ (Ruhbilim Terimleri Sözlüğü 1974)
- 9 *İng. memory* ‘İnsanın toplumsal bir varlık olmasını sağlayan, çevresi ile etkileşmesinin sonuçlarını anlığında saklayabilmesi ve daha sonraki etkinlikleri sırasında bu sonuçları anımsayabilmesi yeteneği’ (Toplumbilim Terimleri 1975)
- 10 *İng. memories* ‘bilişim: İzlenmesi değişmeyen verileri, yapılacak iş için gerekli olan ara sonuçları toparlayan bölüm’ (Uygulayım Terimleri Sözlüğü 1980)
- 11 *İng. Memory* ‘Denenen ve öğrenilen şeylerin tanınması ve tekrar edilebilmesi kuvveti; hatırlama’ (Zooloji Terimleri Sözlüğü 1963)

Tablo 1. Büyük Türkçe Sözlük'te bellek Kelimesinin Anlamları

Büyük Türkçe Sözlük'teki karşılıklar iki durumu ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Terimin tıp, bilişim, eğitim, felsefe, fizik, orta öğretim, ruhbilim, toplumbilim, uygulayım, zooloji gibi alanlarda kullanılması bu durumlardan ilkini; akıl, hafıza, dağarcık, zihin, algı, hatırlama gibi kelimelerle açıklanması da ikincisini ortaya koymaktadır. Daha öz bir ifadeyle *bellek*, pek çok bilim dalında karşılığı olan ve akıl, zihin, algı gibi kavramlarla açıklanabilen bir terimdir.

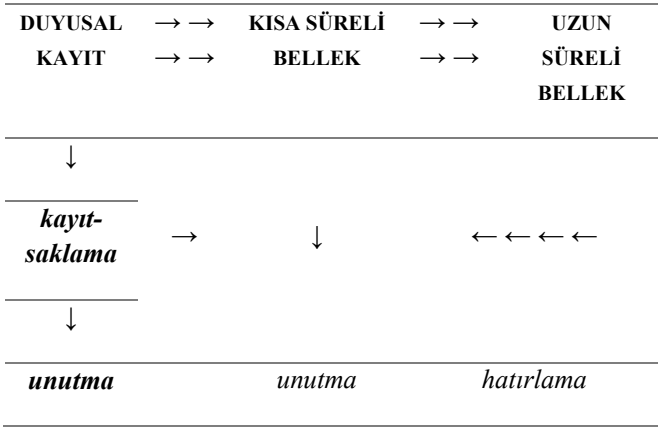
Koptagel-İlal'e göre bellek ‘geçmişin sürekli etkinliği’ (1991: 164), Kandel'e göre ise ‘öğrenilmiş bilginin depolanması’ (2016: 552) olarak kısaca tanımlanabilirken Goldstein belleğin tanımını ‘özgün bilgiler artık bulunmadığında uyarıcı, imge, olay, düşünce ve becerilerle ilgili bilgilerin korunmasında, geri çağırılmasında ve kullanılmasında rol oynayan süreçler’ şeklinde yapar (2013: 214).

Cüceloğlu'na göre belleğin üç aşaması ve iki türü vardır. Birinci aşama bilginin belleğe yerleştirildiği **kodlama** (*coding*), ikinci aşama bilginin bellekte tutulduğu **depolama** (*storage*), üçüncü aşama ise bilginin bellekten çağırıldığı **ara-bul-geriye getir** (*retrieval*) aşamasıdır. Unutma, bu üç aşamadaki süreçlerden birinin aksamasıyla açıklanmaktadır. Belleğin türlerinden ilki kısa süreli bellek (*short term memory*), ikincisi ise uzun süreli bellek (*long-term memory*) olarak adlandırılır. Kısa süreli bellek

birkaç dakikayı geçmeyen hatırlama durumlarında görülürken, uzun süreli bellek saatler, günler, aylar ve yılları kapsayabilir (2017: 170-171).

Mental fiil çalışmalarında (Levin 1993, Yaylagül 2005, Jaeckel-Doğanata Erciyeş 2006, Şahin 2012, Hirik 2018) ayrı bir kategori olarak yer almayan bellek fiilleri, kuramsal olarak bilgi işleme süreçleriyle doğrudan ilişkilidir ve bilgi işleme Onan’a göre, duyuşsal kayıttan kısa süreli belleğe gelen bilginin kod açma aşamasından sonra uzun süreli belleğe geçmesi ve ihtiyaç anında tekrar geri çağırılması süreci olarak ifade edilebilir. Bir başka ifadeyle bilginin bellekte işleme süreci, duyuşsal kayıttan başlar ve uzun süreli belleğe ulaştıktan sonra, depolanıp geri çağırılması ve tepki üreticilere aktarılmasıyla sona erer (Onan 2012: 97-98).

Bilginin duyuşsal kayıt sayesinde bellekte depolama ve bellekten geri çağırma aşamalarına bağlı olarak bellek fiilleri üç kategoride incelenebilir: kayıt-saklama, geri çağırma ve unutma.

Tablo 2. Senemoğlu 2018: 271’den Hareketle Tarafımızdan Sadeleştirilmiş Bellek Şeması

Eski Türklerin zihin dünyasını aydınlatmaya yönelik incelemelere katkıda bulunmayı amaçlayan bu çalışmada Eski Uygurcadaki bellek fiilleri kayıt-saklama, geri çağırma ve unutma şeklinde üç kategoride ele alınacak ve bağlamalı örneklerden hareketle yorum ve değerlendirmelerde bulunulacaktır.

2. Eski Uygurcada Bellek Fiilleri

Bellek fiilleri, kişinin verileri hafızada aktif durumda bulundurmasına (*kayıt-saklama*), zaman zaman pasif durumdan aktif duruma (*hatırlama*), zaman zaman da aktif durumdan pasif duruma (*unutma*) geçirmesine bağlı olarak üç kategoride¹ değerlendirilmiştir.

2.1. Kayıt-Saklama Fiilleri

Duyuşsal kayıt aşamasında durum, olay ya da kavramlara yönelik bilgilerin hafızada aktif ve istendiğinde geri çağırılabilir durumda olmasıyla ilgili olarak kullanılan fiillere

¹ Burada *aktif durum* ve *pasif durum* terimleri önemlidir. Tarafımızdan teklif edilen bu terimlere göre, bilginin hatırlanması ve unutulması tanımlanabilmektedir. Burada dikkat çekmek istediğimiz bir diğer nokta ise, *hatırlama* ya da *unutma* işlerinin isteme bağlı olmasıdır. *Hatırlama* eylemi çoğu zaman bilinçli ve istek dahilinde gerçekleşirken, *unutma* eylemi daha çok istem dışı meydana gelebilmektedir.

kayıt-saklama fiilleri (memorize verbs) adı verilir. Türkiye Türkçesinde kullanılan *akılda tutmak, hıfz etmek, ezberlemek, bellek* gibi fiiller, bu türden fiillerdir.

Eski Uygurcada iki farklı kayıt-saklama fiili tespit edilmiştir. Bunların ikisi de birleşik fiil olup ‘FİİL+dA TUT-(MAK)’ yapısında oluşmuşlardır.

2.1.1. ağızda tut- ‘ezberlemek’² | *ağızda tut-* ‘ezberlemek’ Dış.K 163, *ağızda tut-* ‘ağızda tutmak (tekrarlamak, dilinden düşürmemek) Şen 2017: 67

- (1) [Dış.K:667] ... *kim kayu tnl(i)glar bo dış-* [Dış.K:668] *-astvustık atl(i)g sudur erdinig ağız-* [Dış.K:669] *-da tutsar sarıt kılsar boşgınsar* [Dış.K:670] *okısar nomlasar köñülte tutsar* [Dış.K:671] *azu y(e)me etözde kö[rkit]ser .. ol kişi* [Dış.K:672] *bir otuz katın ajunlarta togumın* [Dış.K:673] *ödeçi çatısmarı bolur ...*³
- (2) [BT-XIII:58/32] *adınçırı qulıuy bo sudur nom ärdininiñ* [BT-XIII:58/33] **ağızta tutup** *nomlayusı qoço-ta [...]* [zun⁴ ◇ [BT-XIII:13/38] *al[tun ö]ñlüg [no]m iligi sudur-luy tamıyay [...]* [BT-XIII:13/39] **ağı[zinta] tutup** *[s]özlägükä bolzun tıp [...]* [BT-XIII:13/40] *arı[r] üçün qılınç-lıy kök titig [...]* [BT-XIII:13/41] *[anı üçün] qooş-a [tä]ğindim [bo şloklarıy]*⁵
- (3) [BT-XXIII:E32] [...]*n* [BT-XXIII:E33] *burhan kutınt[a] te[p bo] idok [darni] yörügin ad[i]rtılıg bilip* : [BT-XXIII:E34] **ağızta tut[up] ä]dg[ü]ti bısrıunup bışı[g k]ılı tükäd[m]i[ş]-tä ken** [BT-XXIII:E35] *ö[t]rü b[o] yörüğ-läriğ köñülintä [saki]nu munıçal[a]yu yañın* : [BT-XXIII:E36] *[käzigç]ä sözlämiş k(ä)rgäk* : ...⁶
- (4) [BT-XXV:99] ... *ikinti kün tañda arka* [BT-XXV:100] *tavgaç elintäki köñül tözin ötgürü bilmiş* [BT-XXV:101] *çikoñ atl(i)g dyanlabi şinşi açarı başın tolp taitsocki* [BT-XXV:102] *ulug ağılık nomug ağızınta tutmış* *täg käd* : *ç(a)hşap(at)* [BT-XXV:103] *dyan bilgä bilgitä ulatu adroklarka tükällig el* [BT-XXV:104] *bahşısı kamag toynlarıg dentarlarıg yıgturup kälürüp* [BT-XXV:105] *idok ordota yakın kigürüp olarka ol yulan-* [BT-XXV:106] *-nuñ nätäg yañlıg közünmişin* : *öz kılınç-* [BT-XXV:107] *-ın söz[i]n [sakin]çin* : *öziñä buyan kılıy tep* [BT-XXV:108] *[ötünmişin t]üzü tükäti ötkünüp* : *y-a ayagka tägimlig-* [BT-XXV:109] *[lär* : *bo*

² Çetin 2012: 92-93’te *ağızda tut-(mak)* fiiliyle ilgili olarak şu bilgiler verilmektedir: *ağızda tut-* “sürekli söyleyip tekrar etmek, ezberlemek” DTS 21b’de *ağızda tut-* deyimini için “sürekli okumak, tekrar etmek” anlamı verilmekle birlikte deyim, UW 69b’de “ezberlemek” anlamında alınmıştır. Bu söz, DTS’deki gibi, “bir sözü ezberlemek amacıyla tekrarlamak” anlamında kullanılmış olmalıdır. Bir sözün ağızda tutulması sürekli tekrarlanması anlamına gelmelidir. Gönülde tutulan söz ise ezberlenmiş sözdür. Dolayısıyla *ağızda tut-* ve *köñülte tut-* deyimleri arasında böyle bir fark vardır.

³ [Dış.K:667-673] Her hangi bir canlı varlık Dışastvustık adlı bu sutra incisini ezberlese, öğrense, okusa, öğretse, akılda tutsa veya davranışlarıyla gösterse, o insan daha önceki 21 dünyadaki doğumunu hatırlayanlardan (*jätismara*) olur.

⁴ [BT-XIII:58/32-33] mögen dieses ausgezeichneten, würdigen Sūtra-Juwels Rezitieren und Predigen in Qoço [stattfinden!].

⁵ [BT-XIII:13/38-41] Damit man den Druck des Sūtra ‘Go[ld]f[arbener [Dhar]ma-König’ auswen[dig] behält und rezitieren kann, weil der fahle Lehm der Taten schwer ist, [deshalb] habe ich ergebnst gedichtet [diese Verse].

⁶ [BT-XXIII:E32-36] Nachdem man die Deutung dieser heiligen Dhāraṇī durch die Buddhaschaft (?) genau erkannt, auswendig behalten, (darüber) gut meditiert und gänzlich verwirklicht hat, muß man diese Deutungen im Sinn bedenken und in solcherlei Weise [wie folgt] sprechen : ...

ažunt|ja tugmiš : amtı anı ücün kayu yeg üstünki [BT-XXV:110] *buyan [ädgü] kul[inči]g kılсар biz : ol ämgädin ozgay kutrulgay tep⁷*

- (5) [Xua.Tg:V-57/23] ... *ög köñül* [Xua.Tg:V-57/24] /ü/z-ä miñ-dä ärtmiš bir küntä [Xua.Tg:V-57/25] /ü/č tümän iki miñ kārānt [Xua.Tg:V-57/26] **ayız-inta tutup** : *anča ...⁸*
- (6) [AY.K:361/13] *'eñ başlayu bo d(a)r(a)nıg* **agızda tutup** *bir* [AY.K:361/14] *tümen sekiz kata sözlemiš k(e)rgek ..*

2.1.2. köñültä tut- ‘akılda tutmak’⁹ | köñülte tut- ‘akılda tutmak’ Dış.K 176

- (7) [Dış.K:667] ... *kim kayu tnl(i)glar bo dış-* [Dış.K:668] *-astvustık atl(i)g sudur erdiniğ agız-* [Dış.K:669] *-da tutsar sarıt kılсар boşğunsar* [Dış.K:670] *okıсар nomlasar* **köñülte tutsar** [Dış.K:671] *azu y(e)me etözde kö[(rkit)]ser .. ol kişi* [Dış.K:672] *bir otuz katın ajunlarta togumın* [Dış.K:673] *ödeçi çatıсарı bolur ...¹⁰*
- (8) [AY.K:125/12] ... :: *kim m(e)n bo řlök* [AY.K:125/13] *[no]mlarığ tülümde ešidip oduğum-* [AY.K:125/14] *-dakıda yigrek b(e)kiz b(e)lgilüğ* **köñül-** [AY.K:125/15] **-ümde tuta tegintim** :: ... \diamond [AY.K:94/1] *řlök takşutlar erser barçanı* [AY.K:94/2] *ok şaşutsuz yañlksuz bir egsük-* [AY.K:94/3] *-süz tükel* **köñülinte tutdı:** ...

2.2. Unutma Fiilleri

Bazı bilgilerin duyuşal kayıt, bazılarının ise kısa süreli bellek aşamasında aktif durumdan pasif duruma geçmesiyle ilgili olarak kullanılan fiillere *unutma fiilleri* (*forgetting verbs*) adı verilir. Türkiye Türkçesinde kullanılan *unutmak*, *aklından çıkmak*, *aklında kalmamak*, *hatırdan çıkmak* gibi fiiller, bu türden fiillerdir.

Eski Uygurcada unutma fiilleri kategorisinde tespit edilebilen ana fiil *unut-(mak)* fiilidir. Bununla beraber bağlama bağılı olarak ‘unutmak’ anlamını karşılayabilen *tit-(mek)*, *ırat-(mak)* ve *unutmaksız bul-(mak)* fiilleri de ikincil fiil olarak unutma fiilleri kategorisinde değerlendirilebilir.

⁷ [BT-XXV:99-110] Am zweiten Tag, zur Morgendämmerung ließ er den Reichslehrer und alle Mönche (*bhikřu*) und Religiöse (*řramaņa*), die gleichsam das gesamte Daicangjing, die Schriften (des) großen Schatzhauses, auswendig kannten (wtl. ‘im Mund hielten’) mit dem in Westchina befindlichen *dhyānalābhin* řinři ācārya namens čikoņ an der Spitze, der das Prinzip des Bewuřtseins vollkommen erkannt hatte, versammeln und zusammenbringen, (diejenigen) die mit allen Vorzüglichkeiten (*pāramitā*) versehen waren wie feste Sittlichkeit (*řilā*), Versenkung (*samādhi*), Weisheit (*prařņā*) etc., führte sie beim heiligen Palas tein und teilte ihnen vollständig mit, auf welche Art sich jene Schlang gezeigt hatte und [dař sie (ihm) gesagt hatte], er solle durch seine Taten, Worte und [Gedanken] für sie selbst ein verdienstvolles Werk vollbringen, und fragte: “Verehrungswürdige, was für ein herausragendes und ausgezeichnetes Verdienst[2] (*puņya*) könnten wir jetzt vollbringen für sie, die in [dieser Existenzform] wiedergeboren wurde, (so dař) sie von jenem Leiden befreit₂ wird?”

⁸ [Xua.Tg:V-57/23-26] Своим разумом и чувствами он превосходил тысячи. Каждый день он произносил по тридцать две тысячи стихов и столько же...

⁹ Çetin 2012: 93-94’te *köñültä tut-(mak)* fiiliyle ilgili olarak řu bilgiler verilmektedir: *köñülte tut-* “akılda tutmak, ezberlemek”. Yukarıda *agızta tut-* deyiminde *köñülte tut-* ile *agızta tut-* yapılarının farklı anlam içerdigine değinilmişti. TT ve Az.’de yaşayan *ezber* (< Far. *ez* : +den, *ber* : göğüs) sözü de Uygurca *köñülte tut-* deyimine benzemektedir.

¹⁰ [Dış.K:667-673] Her hangi bir canlı varlık Dışastvustık adlı bu sutra incisini ezberlese, öğrense, okusa, öğretse, akılda tutsa veya davranışlarıyla gösterse, o insan daha önceki 21 dünyadaki doğumunu hatırlayanlardan (*jātismara*) olur.

2.2.1. unıt- ‘unutmak’ | *unıt-* ‘vergessen’ BT-XX 183, BT-XXV 431, BT-XXIX 212, ‘unutmak’ AY.III 119, Dkm.E 454, KK.K 499, Mayt.Tk 493, MUS 233, XST 154; *unıt-* ‘unutmak’ Ay.U-I 592; *unığ-* ‘vergessen’ BT-III 104 ▪ *unıt-* ‘unutmak’ EUTS 173, *unıt-* ‘unutmak’ ETF 82

- (9) [Mayt.T:18/46] ... *biziñ alkıımızka* [Mayt.T:18/47] *kiçmedin ara tigin öge* [Mayt.T:18/48] *atıya tegmekimiz bolzun kayu* [Mayt.T:18/49] *ödün burkan yirtinçüde belgür-* [Mayt.T:18/50] *-ser siz... ol ödün bizni yime* [Mayt.T:18/51] **unıtmaq** ...¹¹
- (10) [BT-III:206] ... *anta* [BT-III:207] *ödrü ayır ayağ atin äşidmiş-tä ök* [BT-III:208] *aşun-ın tuşum-ın unıđmıš braman-lar* [BT-III:209] *şaravast kánt-tin üntüp sundari qız-* [BT-III:210] *-niñ eğavan säñräm-tin kálmäyökin* [BT-III:211] *bilip* ...¹² ◊ [BT-III:269] *anta ödrü ol üdün ud törö-* [BT-III:270] *-sin tuğup möñürägüçi-lär üt* [BT-III:271] *törösin tuğup ulıyüçi-lar çar* [BT-III:272] *saçlıy çökä (?) uvuğın avyatın* [BT-III:273] *içyınmıš öşüğin azun-ın* [BT-III:274] **unıđmıš qalın braman-lar** .. *yala-lıy* [BT-III:275] *oot-ların köñül-lüg oğçuq-ların-ta* [BT-III:276] *yalınağu yapa-niñ umuyı arşı-lar*¹³
- (11) [BT-XX:949] ... *anant-a mäniñ şravak titsi* [BT-XX:950] *-[l]ärim arasın-ta üküš äşidmiş :* *äşi-* [BT-XX:951] *-dmišig unıtmadın tudacı anant* [BT-XX:952] *[ol] tep ögä y(a)rılıkayuk-m(ä)n näñ bodis(at(a)v-* [BT-XX:953] *-[ı]g ögmış ärmäz-mn*¹⁴
- (12) [AY.K:116/2] ... *yene şakamunı* [AY.K:116/3] *t(e)ngri burkanıg turkaru unıtmaksız-* [AY.K:116/4] **-ın öyeyin sakınayın** ...

2.2.2. irat-/evret- ‘unutmak’ | *irat-* ‘vergessen’ BT-XXV 366, ‘unutmak’ KK.K 355; *unıt-irat-* ‘vergessen’ BT-XXV 431; *ävrät-* ‘vergessen’ BT-II 26, *unıt- evret-* ‘unutmak’ Şen 2002: 320

- (13) [BT-II:286] *burşan qütin bulquluq nomluğ* [BT-II:287] *orun-ta oluyinçäqätägi bo küsüş-* [BT-II:288] *-üg saqınç-ıy unıtu ävrätüü* [BT-II:289] *y(a)rılıqamazonlar* ...¹⁵
- (14) [BT-XXV:2215] *alp [teti]ml[i]g köñülüğ öritip* [BT-XXV:2216] *b(ä)k katıg köñülüğ turgurup* [BT-XXV:2217] *ädgü ögli y(a)rılıkançuçi köñülüğ* [BT-XXV:2218] *alkunı ozgurmaklıg köñül-* [BT-XXV:2219] *-üg :* *tnl(t)g uguşınğa umug* [BT-XXV:2220] *bolmaklıg köñülüğ öritip* [BT-XXV:2221] *burhan kutın bulguluk*

¹¹ [Mayt.T:18/46-51] Bizim (kavuştüğümüz) bu ihsan üzerine derhâl veliahd adına ulaşalım. Hangi devirde burkan olarak dünyada zuhur ederseniz, o devirde bizi de unutmayın!

¹² [BT-III:206-211] Sobald sie das Wort (wörtl.: den Namen) ‚Ehre‘ gehört hatten, gingen die ihre Existenz und Wiedergeburt vergessenden Brahmanen aus der Stadt *Şrāvastī*, erfuhren, daß das Mädchen *Sundarī* noch nicht aus dem Kloster *Jetavana* gekommen war ...

¹³ [BT-III:269-276] Darauf ließen diese Brahmanen, die wie Rinder blökenden und wie Hunde jaulenden, die jaça- haarigen, *çökä (?)*, die ihr Schamgefühl (Hend.) verloren habenden und ihren Geist und ihre Existenz vergessen habenden, diese groben Brahmanen ihre Verleumdungsfeuer in ihren Gesinnungsherden flammen.

¹⁴ [BT-XX:949-953] O *Ānanda!* Unter meinen *śrāvaka* Schülern habe ich geruht, dich als einen ‚Viel Gehört Habenden‘, als *Ānanda*, der das Gehörte ohne es zu vergessen behält, zu preisen, keineswegs aber habe ich dich als Bodhisattva gepriesen.

¹⁵ [BT-II:286-289] und bis sie sich niederlassen auf dem Platz des Gesetzes (skr. *bodhimaṇḍa*), wo man die Buddhaschaft erlangen (kann), sollen sie diesen Wunsch (Hend.) nicht vergesse (Hend.?)

nomlug [BT-XXV:2222] *oronta olurgınçakatägi bo küsüs-* [BT-XXV:2223] *-üg sakınçig unıtu ıratu* [BT-XXV:2224] *y(a)rılıkamazunlar ...*¹⁶

2.2.3. tıt-/tit- ‘unutmak’ | *tıt-* ‘unutmak’ Kp.TA 215, *tıt-, tit-* ‘aufgeben’ BT-XXV 419

(15) [BT-XXV:4029] [...: *ömäk*]- [BT-XXV:4030] *-lig küçlüg nom kapıg[ınta kayu]* [BT-XXV:4031] *ärsär nom[la]rıg unıtmadaçı [tıtmädäçi]* [BT-XXV:4032] *bolayın :...*¹⁷

(16) [KP.TA:107] ... *inçip kayu kün burkan kıtın bulsar mini tıtmağ edgü köni yolçı yırçı bolup...*¹⁸ ◇ [KP.TA:134] ... *siz kaçan burkan kıtın bulsar siz mini tıtmağ kıtğarıñ ...*¹⁹

2.2.4. unıtıl- ‘unutulmak’ | *unıtıl-* ‘vergessen werden’ BT-XXVI 331, *unıtıl- kal-* ‘unutulup kalmak’ Şen 2002: 320

(17) [BT-XXVI:137/24] ... *anam küsâyük t(ä)ñrim-kä* [BT-XXVI:137/25] **unıtılmış kalmış ogul-ka kız-ka tapıg-çı-** [BT-XXVI:137/26] *-[ka] udug-çı-ka ...*²⁰

(18) [AY.K:456/23] ... *kayu kayu yörügleri* [AY.K:457/1] **unıtılsar kalsar biz kamagun ol nom-** [AY.K:457/2] *-çınıng köngülinge kirip odunturu* [AY.K:457/3] *sakınturu teginip unıduru teginmegey* [AY.K:457/4] *biz ...*²¹

(19) [AY.K:474/4] ...*kayuda birök padakları üjikleri* [AY.K:474/5] **kalsar unıtılsar köngüllerinte kelürüp** [AY.K:474/6] *açuk adırtılıg közüntürü* [AY.K:474/7] *tegingey m(e)n ...*

2.2.5. unıtmaksız bul- ‘unutmaksızın bulmak, unutmamak’

(20) [AY.IV:3073] ... *başdınkı* [AY.IV:3074] *oronug unıtmaksız bulur ...*²² ◇ [AY.IV:3093] *ekinti oronug unıtmaksız bulur.*²³ ◇ [AY.IV:3109] ... *üçünç* [AY.IV:3110] *oronug unıtmaksız bulur* ²⁴ ◇ [AY.IV:3124] *törtünç oronug unıtmaksız bulur*²⁵ ◇ [AY.IV:3139] *beşinç oronug unıtmaksız bulur*²⁶ ◇

¹⁶ [BT-XXV:2215-2224] Indem sie [jetzt gemeinsam am heutigen Tage] die tapfere Gesinnu[ng] erwecken, die feste Gesinnung hervorbringen, die wohlwollende (*maitrī*) und die mitleidige (*karuṇā*) Gesinnung, die Gesinnung, (die darauf abzielt) alle zu erretten und ide Gesinnung, die dem Geschlecht der Lebewesen Hoffnung sein will, entstehen lassen, sollen sie nicht ruhen, diesen Wunsch und diesen Gedanken zu vergessen und (aus ihrem Sinn) zu verbannen, bis sie sich an dem Lehrort (*bodhimanda*), an dem man die Buddhaschaft erlangen kann, niedergelassen haben.

¹⁷ [BT-XXV:4029-4032] [In der] *dharm*-Pforte der Kraft des [Denkens] will ich [irgend]welche *dharm*s nicht vergessen [oder aufgeben].

¹⁸ Efendim, korkmayınız, tasalanmayınız! Sağ salim (oraya) erişeceksiniz. Ola ki bir gün Buda saadetini bulursanız, beni (aklınızdan) çıkarmayın, iyi (ve) doğru bir kılavuz (olmuş) biri olarak...

¹⁹ Siz Buda saadetini bulduğunuzda beni (aklınızdan) çıkarmayın, (beni de) kurtarın!

²⁰ [BT-XXVI:137/24-26] meiner Mutter Kūsāyūk T(ä)ñrim, den vergessen gebliebenen Söhnen und Töchtern, Dienern und Bedienten.

²¹ Hangi izahları unutulup kalsa, biz hepsini o öğretici anlatıcısının gönlüne girip, (onu) uyarıp, unutturmayacağız (Şen 2002: 320).

²² [AY.IV:3073-3074] Birinci yeri unutmaksızın bulurlar.

²³ [AY.IV:3093] İkinci yeri unutmaksızın bulurlar.

²⁴ [AY.IV:3109-3110] Üçüncü yeri unutmaksızın bulurlar.

²⁵ [AY.IV:3124] Dördüncü yeri unutmaksızın bulurlar.

²⁶ [AY.IV:3139] Beşinci yeri unutmaksızın bulurlar.

- [AY.IV:3154] ... *altınç oron-* [AY.IV:3155] *-ug unutmaksız bulur* ...²⁷ ◇
 [AY.IV:3169] ... *yetinç* [AY.IV:3170] *oronug unutmaksız bulur* ...²⁸ ◇
 [AY.IV:3182] ... *säk(i)zinç oronug* [AY.IV:3183] *unutmaksız bulur* ...²⁹ ◇
 [AY.IV:3197] ... *tok(u)zunç oronug unıt-* [AY.IV:3198] *-maksız bulur* ...³⁰ ◇
 [AY.IV:3227] ... *onunç oronug unıt-* [AY.IV:3198] *-maksız bulur tep yarlıkadı* ...³¹

2.3. Geri Çağırma Fiilleri

Kısa süreli bellekte işlenerek uzun süreli belleğe gönderilen bilgilerin çağrılarak pasif durumdan aktif duruma getirilmesiyle ilgili olarak kullanılan fiillere *geri çağırma fiilleri* (*recalling verbs*) adı verilir. Türkiye Türkçesinde kullanılan *hatırlamak*, *anımsamak*, *geçmiş düşünmek*, *aklına gelmek*, *hatırına gelmek* gibi fiiller, bu türden fiillerdir.

Eski Uygurcada geri çağırma fiilleri kategorisinde tespit edilebilen ana fiiller *añıt-(mak)* ve *ö-(mek)* fiilleridir. Bununla beraber bağlama bağlı olarak ‘hatırlamak’ anlamını karşılayabilen *könül yügerü bol-(mak)* ve *könül yügerü kıl-(mak)* fiilleri de ikincil fiil olarak geri çağırma fiilleri kategorisinde değerlendirilebilir.

2.3.1. añıt-/arıt- ‘hatırlamak’ | **anıt-, arıt-1** / ”NYT- < keine Var. von → anut- (so DTS 45 a), sondern Trans. zu *an- „sich erinnern“ plus -(X)t-, an-ıt- (vgl. añ- „to remember“ (EtymDic 168 a), dazu wohl auch az. añ- „in Trauer sein“ (EtymWb 20 b)) | **1)** sich erinnern, zurückdenken // hatırlamak, geçmiş düşünmek, **2)** sich (an einen Toten) erinnern, traurig sein // (bir ölüyü) hatırlamak, üzgün olmak (UWV 61)

- (21) [Xua.VII:1998] *kılgay m(ä)n küsäyür m(ä)n k(ä)ntü* [Xua.VII:1999] *özüm anıtmagalı öjrä* [Xua.VII:2000] *ulug tuymış nirvanka* [Xua.VII:2001] *y(a)rılıkadukda...*³²

- (22) [ETŞ:16/33] *tolpı tüz-ün ıduğ-nuñ yoriğ-in arıtıp* ³³ // [UWV 61] *tolpı tözün idoknuñ yorıkın arıtıp* ³⁴

2.3.2. ö- ‘hatırlamak’ | *ö-* ‘hatırlamak’ Dış.K 181, ‘denken (an)’ BT-XXV 396, ‘hatırlamak’ KK.K 420, *ö-* [’wy-] ‘hatırlamak’ KP.H 154, *ö-* *ötiglä-* ‘to remember’ Abh.Sh 258 ▪ *ö-* ‘to remember (something Acc.)’ EDPT 2, ‘hatırlamak’ EUTS 100

- (23) [IB:16//EDPT:2] *turuk at semri:ti: yeri:n öpen* | [IB:16//EDPT:2] a lean horse remembering the place which fattened him ◇ [IB.Tk:16] *toruk at s(ä.)mrit(t)i. yirin öp(ä)n yügürü b(a)rmiş.*³⁵

- (24) [Dış.K:667] ... *kim kayu tınl(t)glar bo dış-* [Dış.K:668] *-astvustık atl(t)g sudur erdinig ağız-* [Dış.K:669] *-da tutsar sarıt kılсар boşgınsar* [Dış.K:670] *okıсар*

²⁷ [AY.IV:3154-3155] Altıncı yeri unutmaksızın bulurlar.

²⁸ [AY.IV:3169-3170] Yedinci yeri unutmaksızın bulurlar.

²⁹ [AY.IV:3182-3183] Sekizinci yeri unutmaksızın bulurlar.

³⁰ [AY.IV:3197-3198] Dokuzuncu yeri unutmaksızın bulurlar.

³¹ [AY.IV:3197-3198] Onuncu yeri unutmaksızın bulurlar, diye açıkladı.

³² [Xua.VII:1998-2001] ... werde ich machen. Ich wünsche daß ich selbst nicht mehr [an diesen Schmerz] zurückdenken möge! Einst als der Große Erleuchtete geruhte, ins Nirvāna einzugehen...

³³ [ETŞ:16/33] Aziz Tolpı Tüzün’ün davranışını seçip...

³⁴ [UWV 61] [ich will] mich an den Wandel des heiligen [Buddha] erinnern, bei dem alles edel ist...

³⁵ [IB.Tk:16] A lean horse fattened itself (on a pasture). (Then), thinking of its place, it went running (towards it).

nomlasar köñülte tutsar [Dış.K:671] *azu y(e)me etözde kö[(rkit)]ser .. ol kişi* [Dış.K:672] *bir otuz katın ajunlarta togumin* [Dış.K:673] **ödeçi çatısmarı bolur** ...³⁶

- (25) [BT-XXV:1662] ... *bo ulug* [BT-XXV:1663] *kuvrag böküntä inaru č(a)hšap(a)tug arıgın süzökin ayayu* [BT-XXV:1664] *küzätip kirsiz tapçasız köñülün uzatı tözün yavaş ayançağ* [BT-XXV:1665] *törötä bışrunup : utlı <sävinč> täğürgülük köñültä öyü saknu* ...³⁷

2.3.3. ötigle- ‘hatırlamak’ | ötiglä- ‘to remember’ Abh.Sh 262

- (26) [Ab.Sh:28V59] *nätägin amtı ödtä bulmaduq ärip ikinti dyan-iy inčip* [Ab.Sh:28V60] *uyur ögäli ötiglägäli ol orun-taqı öjrä 又 (?) aš-un-* [Ab.Sh:28V61] *-taqı turmıš sav-larıy* ...³⁸

- (27) [Ab.Sh:29R3] **ödiglätüktä** *ötrü tütülür üçün čxšapt-niğ* [Ab.Sh:29R4] *turyan tütüy bolmaq-liy yöruği ymä ök bu yağça* [Ab.Sh:29R5] *bolıy krgäk qltı ašnu-ča turıurur üšläšmäk tarıyar-* [Ab.Sh:29R6] *-maq-iy otıyuraq qılmaz mn ayıy-iy tep ken baz-a* [Ab.Sh:29R7] *baz-a öp ödiglä-p uvut iyat-iy yüüz yügäri* [Ab.Sh:29R8] *qılır uyur kntü öz-i tütinip tudunup kim yaz-* [Ab.Sh:29R9] *-mağalı čxšapt-iy (anin) turyan tütüy bolmaq-liy yöruğ köñül* [Ab.Sh:29R10] *täginmäk tutmaq uyrınta ärür* ...³⁹

- (28) [Ab.Sh:33R8] *angayu tayaq ät’öz-tä bolmaz üçün tavrınmağı bolmaz üçün* [Ab.Sh:33R9] **ödiglämäk ömäki** *bir küntä tüntä inaru* [Ab.Sh:33R10] *az-uča ymä beš az-u-ča ymä on kün tün-tä ulatı-lar-ta* [Ab.Sh:33R11] *täğinsär baçağ čxšapt-iy qayı nom tütüy qılmaq üz-ä kim ol* [Ab.Sh:33R12] *üküş tälim baçağ asanvar-lar yimä ök bolur ärmäz tuğalı tep...*⁴⁰

2.3.4. köñül yügerü bol- ‘akla gelmek’ | köñül yügerü bol- ‘düşüncenin ortaya çıkması, akla gelmek’ Dkm.E 395

- (29) [Dkm.E 2077] ... *ötrü* [Dkm.E 2078] [*ol edgülig hariçandrë tegin bo montag eli*]- [Dkm.E 2079] *-ler beglerniğ orunıña korkup* [Dkm.E 2080] *tün* [Dkm.E 2081]

³⁶ [Dış.K:667-673] Her hangi bir canlı varlık Dışastvustık adlı bu sutra incisini ezberlese, öğrense, okusa, öğretse, akılda tutsa veya davranışlarıyla gösterse, o insan daha önceki 21 dünyadaki doğumunu hatırlayanlardan (*jätismara*) olur.

³⁷ [BT-XXV:1662-1665] Diese große Gemeinde soll von heute an die Sittlichkeitsgebote (Skt. *śikṣāpada*) rein halten, sich mit unbeflecktem Herzen stets in der edlen und milden Vorschrift der Ehrfurcht vervollkommen und im Herzen bedenken wie man [den Eltern] Dankbarkeit ergegenzubringen hat.

³⁸ [Ab.Sh:28V59-61] At the time that they did not get the Second *Dhyāna*, how could they remember the things of a past existence in that place?

³⁹ [Ab.Sh:29R3-9] The reason that *Śikṣāpada* has (the characteristics of) a dike would accord to this way, too. Previously, one sets up affirmation (= *pratijñā*): ‘I surely do not make a vice’. Later he often remembers it, and so his shame really appears. Then he restrains himself and cannot violate morality. Therefore, the meaning of the dike is through the accepting and keeping mind.

⁴⁰ [Ab.Sh:33R8-12] there would not be preparatory action (= *prayoga*) in the other (new) *āśraya*; and there would not be the memory (which he had undertaken the disciplines). After a day and a night, if a person assumes to undertake the disciplines of *Upavāsa* for five or 10 or more days and nights what *dharma* would be an obstacle and prevent him from producing the many disciplines of *Upavāsa*?

[YÜZ] TOKUZ ALTMIŞ 百 [...] [Dkm.E 2082] *yarımında belığteg sın [suburgan]*
[Dkm.E 2083] *araki sakınçı köñüli yügerü boltu ...*⁴¹

2.3.5. köñül yügerü kıl- ‘akla getirmek’ | *köñül yügerü kıl-* ‘düşüncelerini ortaya çıkarmak’ Dış.K 176

(30) [Dış.K:5] *iki satıgçı[lar inçin]* [Dış.K:6] *e{’}senin y(a)rılı{’}kap .. [.....]*
[Dış.K:7] **köñül yügerü kıl[.....]** [Dış.K:8] *monçulayu silig TY’Ç[.....]*⁴²

(31) [Dkm.E 2714] ... *tükel* [Dkm.E 2715] *bilge t(e)ñri b[urkan] k[ent]ü özi*
b(a)drabırs[an]- [Dkm.E 2716] *-da olurup laukik tême yertinçüdeki k[öñül]*
[Dkm.E 2717] **yügerü kılup** *amtu hormuzta t(e)ñri t(e)rkin* [Dkm.E 2718] *maña suv*
*kelürzün tęp sakınıp y(a)rılıkadı ...*⁴³

3. Değerlendirmeler ve Sonuç

3.1. Eski Uygurcada bellek fiili olarak değerlendirilebilecek 12 fiil tespit edilmiştir. Bu fiillerin üç kategoriye göre dağılımı şu şekildedir:

- Kayıt-Saklama Fiilleri: *agızda tut-(mak)*, *köñülte tut-(mak)*
- Unutma Fiilleri: *unut-(mak)*, *ırat-(mak)/evret-(mek)*, *tut-(mak)/tit(mek)*, *unutmaksız bul-(mak)*, *unıtıl-(mak)*
- Geri Çağırma Fiilleri: *añıt-(mak)*, *köñül yügerü bol-(mak)*, *köñül yügerü kıl-(mak)*, *ö-(mek)*, *ötigle-(mek)*

3.2. Kayıt-Saklama fiillerinin {+DA} TUT-(MAK) yapısında *agızda tut-(mak)* ve *köñülte tut-(mak)* şeklinde birleşik fiiller olması ile *agız* ve *köñül* kelimelerinin BELLEK kavramı için kullanılması dikkate değerdir. Ayrıca, ‘akılda tutmak, hıfz etmek, ezberlemek, bellemek’ anlamında basit veya türemiş bir fiilin tarafımızdan tespit edilememiş olmasıyla beraber; kayıt-saklama fiilleri kategorisine girmeyen, ancak derin yapısında EZBER kavramını bulundurarak ‘ezberden okumak/söylemek’ anlamına gelen *agzan-(mak)*⁴⁴, *okı-(mak)*⁴⁵, *sarut kıl-(mak)*⁴⁶ ve *taşşur-(mak)*⁴⁷ fiilleri de dikkatlerden kaçmamalıdır.

⁴¹ [Dkm.E 2077-2083] Bunun üzerine (o, iyilik sahibi Prens *Hâriscandra* bu şekilde) hükümdarların tahtına (oturmaktan) korkup gece yarısında korkunç türbenin içinde (iken zihninde çeşitli) düşünceler belirdi.

⁴² [Dış.K:5-8] iki tüccar ... huzurunu dileyip ... düşüncelerini ortaya çıkar- ...bunun gibi temiz ...

⁴³ [Dkm.E 2714-2718] Tam bilge Tanrı Buda kendisi *Bhadravāsthāna*’da oturup *Laukika* denilen dünyadaki (Tanrı *Indra*) aklına gelip, şimdi Tanrı *Indra* çabucak bana su getirsin diye düşünüp buyurdu.

⁴⁴ *agzan-* /ʔQZ’N- < dev. Verb von *agza- (< agız „Mund“ plus +A- mit Synkope) plus -(X)n-, agza-n- (TT I 263 o.). Var.: /ʔS’N- TT VII 52 o. 121. /ʔYS’N- Suv 507:3. I Verb: a) „rezitieren, sprechen // ezbere okumak, söylemek“: siziz a.-miş köni kertü savıjız „die von euch gesprochenen wahren² Worte“ (u. ä.) Suv 507:3; TT I 147. b) mit Akk. (etw.): „rezitieren“: ... bo yetikān sudur ārdinig a.-ıp ... „[ich] habe dieses Yetikān-Sūtra rezitiert...“ TT VII 52 o. 121 [UWV 32] [BT-XXVI/50:2] *alku törlüg ada-larta umug boltaçı* : [BT-XXVI/50:3] *arış arıg bo yetikān sudur ārdinig* : [BT-XXVI/50:4] **agzanıp** *miñ küün tükäl yakturup* : [BT-XXVI/50:5] *adın-larka ülāmiş ...* | [BT-XXVI/50:2-5] dieses in allen Arten von Bedrängnissen Zuflucht seiende reine² *Yetikān-Sūtra*-Juwel rezitiert und tausend Exemplare vollkommen drucken lassen und an andere verteilt.

⁴⁵ *okı-* ‘rezitieren’ BT-XX 171; *oqı-* ‘rezitieren’ BT-XIII 221; BT-XVIII 222 ◊ [BT-XVIII/S:7] ... *bo ymä altun* [BT-XVIII/S:8] *önglüg yruq yalrıq-lıy qopda* [BT-XVIII/S:9] *kötrülmüş nom iligi atly nom* [BT-XVIII/S:10] *ārdinig boşyundaçı tutdaçı* [BT-XVIII/S:11] **oqıdaçı** *tiñgladaçı bitidäçi* [BT-XVIII/S:12] *bitidäçi tözün-lär oylı tözün-* [BT-XVIII/S:13] *-lär qızı*

- 3.3. Unutma fiilleri arasında ana fiil *unut-(mak)* fiili olup, *evret-(mek)*, *ırat-(mak)*, *tit-(mak)*/*tit-(mek)*, *unutil-(mak)* ve *unutmaksız bul-(mak)* fiilleri ise ikincil fiillerdir. İkincil fiiller arasında ilk üçünün tek başına ‘unutmak’ anlamına gelmediği, ancak *unut-(mak)* fiiliyle beraber ikileme oluşturarak bu anlamı karşıladığı göze çarpmaktadır. Bununla birlikte *unut-(mak)* fiilinin {-mAksIz} BUL-(MAK) yapısında kullanımının da UNUTMA kavramını menfi anlamda karşıladığına da dikkat edilmelidir.
- 3.4. Unutma fiilleri arasında dikkat çeken bir diğer husus *evret-(mek)* ve *ırat-(mak)* kelimelerinin farklı fiiller gibi kullanılmasıdır. Esasında aynı fragmana ait olan cümle BT-II’de *evret-ü*, BT-XXV’te ise *ırat-u* şeklinde okunmuştur. Bu sebeple her iki okunuş da verilmiş ve veriler birleştirilmiştir⁴⁸.
- 3.5. Geri çağırma fiilleri arasında ana fiil *añıt-(mak)* fiili olup, *ö-(mek)*, *ötigle-(mek)*, *köñül yügerü bol-(mak)* ve *köñül yügerü kıl-(mak)* fiilleri ise ikincil fiillerdir. İkincil fiiller arasında *ö-(mek)* fiilinin temel anlamının ‘düşünmek’ olduğu hatırlandığında DÜŞÜNMEK → (GEÇMİŞİ) DÜŞÜNMEK → HATIRLAMAK akışıyla bu anlamı kazandığı düşünülebilir. İkincil fiiller arasında son ikisinin *köñül yügerü* kalıbıyla oluşturulması *köñül* kelimesinin AKIL kavramıyla ilişkisine bağlanabilir.
- 3.6. ETF’de geri çağırma fiilleri arasında gösterilebilecek olan iki kelimeye daha rastlanmaktadır: *añ-(mak)* ve *esni-(mek)*. ETF 57-58’de ‘anmak, hatırlamak’ anlamıyla gösterilen *añ-(mak)* fiiline referans olarak BT-III’teki *kurıyu añmış teg* ‘kurumayı hatırlamış gibi’ örneği verilmektedir. Ancak BT-III’e bakıldığında kelime dizinde *añ-* ‘sich wundern (trkm. *añ-*) (BT-III: 82)’; bağlamda ise [BT-III:278] *čedavan säñräm-niñ qapıyına* [BT-III:279] *tägdı-lär ärsär añ-läri (?) yar-läri* [BT-III:280] *qurıyu añmıš täg qalıy-larıy* [BT-III:281] *qılını ot čümgän-läriğ ača oy* [BT-III:282] *yer-läriğ qaza mandal-ların bayu* [BT-III:283] *mahišvarıy oqıyü aźrua täñriğ ...*⁴⁹ şeklinde gösterilmektedir. Anlaşılabacağı üzere gerek

toyın šamnanč upası [BT-XVIII/S:14] *upasanč tört dñrlüg tirin quvray-* [BT-XVIII/S:15] *-lar-niñ kōñül-üñgüz-lärtä antay* [BT-XVIII/S:16] *saqinč-ingizlar tursar ...* | [BT-XVIII/S:7-16] Söhne von Edlen, Töchter von Edlen, die dieses Sūtra-Juwel namens ‘Über alle erhabener Gesetzeskönig des Goldfarbenen Glanzes’ lernen, behalten, rezitieren, hören, schreiben oder schreiben lassen, wenn ihr, die viererlei Scharen von Mönchen, Nonnen, Laien und Laiinnen, in eurem Sinn solche Gedanken hegt ...

⁴⁶ *sarıt kıl-* ‘rezitieren’ Dış.Y 167, ‘ezberlemek, ezbere okumak’ Dış.K 183; *sarıt qıl-* ‘rezitieren’ BT-VII 95 ◊ [Dış.K:713] ... *bo dıšastı{t}vu-* [Dış.K:714] *-stık sudur erdinig kiñürü boşgu-* [Dış.K:715] ELİĞ [Dış.K:716] *-nup s(a)rit kulıp okı[(sar)]lar {r}* [Dış.K:717] *ortusınta barmıšda y(e)me köñül-* [Dış.K:718] *-kermiš k(e)rgek ...* | [Dış.K:713-718] (İnsanlar) bu Dışastvustik (adlı) sutra incisini bütünüyle öğrenip ezbere okusalar (bile), evlerine gittiği zaman da (bu sutrayı) düşünmeleri gerek.

⁴⁷ *taqšur-* ‘rezitieren’ BT-I 64 ◊ [BT-I:10] *xan üskintä utru turup yir ägzigintä kimqoki nomuy taqšurup* | [BT-I:10] stellte er sich dem Kaiser *Lovudi* gegenüber auf und rezitierte kantilierend das *kimqoki*-Sūtra.

⁴⁸ [BT-II:286] *burğan qutin bulquluq nomluq* [BT-II:287] *orun-ta olurıyınčağatägi bo küsüs-* [BT-II:288] *-üg saqinč-iy unıtu ävrätüü* [BT-II:289] *y(a)rlıqamazonlar =* [BT-XXV:2221] *burhan kutın bulguluk nomluq* [BT-XXV:2222] *oronta olurgınčakatägi bo küsüs-* [BT-XXV:2223] *-üg sakinčig unıtu ıratu* [BT-XXV:2224] *y(a)rlıqamazonlar ...*

⁴⁹ [BT-III:278-283] ... die Tür des Klosters *Jetavana* erreicht hatten, vertrockneten ihre Wangen (ihre Gesichtsfarbe ?) und ihr Speichel, sie machten Bewegungen, als ob sie sich wunderten. Sie breiteten die Gräser (Hend.) auseinander, hoben die Gruben aus, banden ihre *Mañđalas*, riefen den *Mahešvara* und beteten zum Gott *Brahma*.

- dizindeki anlam, gerekse bağlam içindeki anlam ‘hatırlamak’ değil, ‘şaşırmak, hayret etmek’tir. Öyleyse ETF 57-58’de Eski Uygurca kaydıyla verilen *ay-* fiilinin bilgisi yanıltıcı olmaktadır. Doğru karşılığı *ay-* ‘şaşırmak, hayret etmek’ olmalıdır.
- 3.7. ETF’de geri çağırma fiilleri arasında gösterilebilecek olan ikinci kelime olan *esni-* (*mek*) ‘hatırlamak, anmak’ anlamıyla verilmekte ve ‘Tuva I 3’ kaydıyla Talat Tekin’in *Orhon Türkçesi Grameri* referans gösterilmektedir (ETF 169). Maddede kelimenin Uygur Türkçesinden sonra tespit edilemediği bilgisi de bulunmaktadır. Ancak ETF 169’daki bu bilgi yanıltıcıdır. Nitekim Eski Uygurca kaynaklarda *āsni-* ‘hatırlamak, anmak’ (OTG 243) fiiline rastlanmamakta, bu fiil ETF 169’daki kayıttan da anlaşılacağı üzere runik harfli yazıtlardan Tuva I 3’te geçmektedir.
- 3.8. Eski Uygurcadaki bellek fiilleri arasında deyim ve ikilemeler önem arz etmektedir. Eski Uygurcada bellek fiili olarak tespit edilen 12 fiilden beşi deyim formunda (*agızda tut-(mak)*, *köñülte tut-(mak)*, *unitmaksız bul-(mak)*, *köñül yügerü bol-(mak)*, *köñül yügerü kıl-(mak)*), altısı ise ikileme formunda (*unit- irat-/evret-*, *unit-tut-/tit-*, *ö- sakın-*, *ö- ötiğle-*) kullanılabilir. Bu durum da Eski Uygurcadaki semantik gelişmelerle doğrudan ilgili olsa gerektir.
- 3.9. Sonuç olarak bellek fiillerinin, Eski Uygurca örnekleminde, üç alt grubuyla birlikte bir kategori oluşturabildiği ve mental fiiller içinde biliş fiillerinin ayrı bir alt kolu olarak konumlanabileceği görülmüştür. Buna bağlı olarak bundan sonraki mental fiil ya da biliş fiilleri çalışmalarında bellek fiilleri ayrı bir kategoride değerlendirilmelidir.

4. Eser Kısaltmaları

Ab.Sh = Shōgaito 2014, AY.III = Ölmez 1991, AY.IV = Tokyürek 2018, AY.K = Kaya 1994, AY-VI = Ayazlı 2012, BTS = Büyük Türkçe Sözlük, BTT-II = Röhrborn 1971, BTT-III = Tezcan 1974, BTT-XX = Zieme 2000, BTT-XXIX = Kasai 2011, BTT-XXVI = Kasai 2008, BT-XIII = Zieme 1985, BT-XXIII = Zieme 2005, BT-XXV = Wilkens (2007), Dış.K = Kaljanova 2005, Dkm.E = Elmalı 2016, DTV = Jaeckel-Doğanata 2006, EDPT = Clauson 1972, ETF = Demirci 2016, ETŞ = Arat 1991, EUTS = Caferoğlu 1993, IB.Tk = Tekin 1993, KK.K = Karaarslan 2011, KP.H = Hamilton 2011, KP.TA = Tulum-AZILI 2015, Mayt.Tk = Tekin 1976, MUS = Özertural 1996, OTG = Tekin 2003, UWV = Röhrborn 2010, XST = Özbay 2014, Xua.Tg = Тыгушева 1991, Xua.VII = Röhrborn 1991

5. Kaynakça

- ARAT, Reşit Rahmeti, (1991), *Eski Türk Şiiri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- AYAZLI, Özlem, (2012), *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap Karşılaştırmalı Metin Yayını*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CAFEROĞLU, Ahmet, (1993), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- CLAUSON, Sir Gerard, (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.
- CÜCELOĞLU, Doğan, (2017), *İnsan ve Davranışı: Psikolojinin Temel Kavramları*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ÇETİN, Engin, (2012), “Uygurcada *tut-* Fiiliyle Kurulan Birleşik Sözcükler”, *Dil Araştırmaları*, 11: 81-104.
- DEMİRCİ, Ümit Özgür, (2016), *Eski Türkçede Fiiller*, İstanbul: Umuttepe Yayınları.
- ELMALI, Murat, (2016), *Daşakarmapathāvadānamālā*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GOLDSTEIN, E. Bruce, (2013), *Bilişsel Psikoloji*, İstanbul: Kaknüs Yayınevi.
- HAMILTON, James Russell, (2011), *Dunhuang Mağarası’nda Bulunmuş Buddhacığa İlişkin Uygurca El Yazması: İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, (Çeviren: Vedat Köken), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- HİRİK, Erkan, (2018), *Türkiye Türkçesinde Mental Filler*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- JAECKEL, R. ve E. G. DOĞANATA, (2006), *A Dictionary of Turkish Verbs: in Context and by Theme = Örneklî ve Tematik Türkçe Filler Sözlüğü*, Washington: Georgetown University Press.
- KALJANOVA, Elmira, (2005), *Uygurca Dışavustuk (Giriş-Metin-Çeviri-Dizin ve Tapkibasım)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- KANDEL, Eric R, (2016), *Bellegin Peşinde: Yeni Bir Zihin Biliminin Doğuşu*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- KARAARSLAN, Şengül, (2011), *Kşanti Kılguluk Nom Bitig'de Ekler: Giriş-İnceleme-Metin-Dizin*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KASAI, Yukiyo, (2008), *Berliner Turfantexte XXVI: Die uigurischen buddhistischen Kolophone*. Turnhout: Brepols.
- KASAI, Yukiyo, (2011), *Berliner Turfantexte XXIX: Der Alttürkische Kommentar Zum Vimalakīrtinirdeśa-sūtra*. Turnhout: Brepols.
- KAYA, Ceval, (1994), *Uygurca Altun Yaruk: Giriş, Metin ve Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KOPTAGEL-İLAL, Günsel, (1991), *Tıpsal Psikoloji: Tıpta Davranış Bilimleri*, Ankara: Güneş Kitabevi.
- LEVIN, Beth, (1993), *English Verb Classes and Alternations: A Preliminary Investigation*, Chicago: The University of Chicago Press.
- ONAN, Bilginer, (2012), "Türkçenin Ana Dili Olarak Öğretiminde Bilgi İşleme Süreci", *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8/1: 96-113.
- ÖLMEZ, Mehmet, (1991), *Altun Yaruk III. Kitap (= 5. Bölüm)*, Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- ÖZBAY, Betül, (2014), *Huastuanıft. Manihaist Uygurların Tövbe Duası*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZERTURAL, Zekine, (1996), *Maniheist Uygur Metinlerinin Dil Özellikleri ve Sözcüğü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- RÖHRBORN, Klaus, (1971), *Berliner Turfantexte II: Eine uigurische Totenmesse*, Berlin: Akademie Verlag.
- RÖHRBORN, Klaus, (1991), *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VII. Nach der Handschrift von Leningrad, Paris und Peking sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- RÖHRBORN, Klaus, (2010), *Uigurisches Wörterbuch. Neubearbeitung. I. Verben. ab- -üzüglä-*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- SENEMOĞLU, Nuray, (2018), *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim: Kuramdan Uygulamaya*, Ankara: Gönül Yayıncılık.
- SHÖGAI, Masahiro, (2014), *The Uighur Abhidharmakośabhāṣya preserved at the Museum of Ethnography in Stockholm*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- ŞAHİN, Savaş, (2012), *Türkmen Türkçesinde Mental Filler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ŞEN, Serkan, (2002), *Eski Uygur Türkçesinde İkilimler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ŞEN, Serkan, (2017), *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TEKİN, Şinasi, (1976), *Uygurca Metinler II: Maytrisimit. Burkancıkların Mehdisi Maitreya ile Buluşma. Uygurca İptidai Bir Dram*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- TEKİN, Talat (1993), *İrk Bitig: The Book of Omens*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- TEKİN, Talat, (2003), *Orhon Türkçesi Grameri*, İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- TEZCAN, Semih, (1974), *Berliner Turfantexte III: Das uigurische Insadi-Sūtra*, Berlin: Akademie Verlag.

- TOKYÜREK, Hacer, (2018), *Altun Yaruk Sudur. IV. Tegziñç (Karşılaştırmalı Metin Yayını)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TULUM, Mehmet Mahir ve Kenan AZILI, (2015), *Eski Uygurca Edgü Ögü Tigin Anyı Ögü Tigin (İyi Niyetli Şehzade - Kötü Niyetli Şehzade) Burkancı Seyirlik Eser*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- Türk Dil Kurumu, *Büyük Türkçe Sözlük*, http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts (Erişim Tarihi: 04.04.2019).
- WILKENS, Jens, (2007), *Berliner Turfantexte XXV: Das Buch von der Sündentilgung Teil 1. Edition des alttürkisch-buddhistischen Kšanti Kulguluk Nom Bitig*, Turnhout: Brepols.
- YAYLAGÜL, Özen, (2005), "Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller", *Modern Türklük Araştırmaları*, 2/1: 17-51.
- YILDIZ, Hüseyin, (2016), *Eski Uygurcada Mental Fiiller*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ZIEME, Peter, (1985), *Berliner Turfantexte XIII: Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren*, Berlin: Akademie Verlag.
- ZIEME, Peter, (2000), *Berliner Turfantexte XX: Vimalakirtinirdesasutra. Edition alttürkischer Übersetzungen nach Handschriftfragmenten von Berlin und Kyoto*, Turnhout: Brepols.
- ZIEME, Peter, (2005), *Berliner Turfantexte XXIII: Magische Texte des uigurischen Buddhismus. Mit 193 Abbildungen auf 95 Tafeln*, Turnhout: Brepols.
- ТУГУШЕВА, Л. Ю., (1991), *Уйгурская Версия Биографии Сюань-Цана*, Москва: Наука.